

Havsa'daki Şehit Mehmed Paşazade Kasım Paşa Vakfı

Murat Yıldız*

Öz

Şehid Mehmed Paşazade Kasım Paşa Vakfı, Sokullu Mehmed Paşa tarafından oğlu Kasım Paşa'nın ruhu için Havsa'da kurulmuştur. Bir menzil külliye niteliğinde olan vakıf muhtemelen 1576 veya ona yakın bir tarihte kurulmuştur. Vakfın başlıca hayır kurumları cami, medrese, mektep, hazire, dua kubbesi, suyuolları, köprü, tekve, çeşme, imaret ile onlara gelir sağlayan değirmen, hanlar, hamamlar, dükkânlar, arazilerdi. Bu kurumlardan sadece cami, dua kubbesi ve hazire günümüze ulaşabilmiştir. Kurulduğu tarihten itibaren uzun süre mülhak vakıf olarak kalan vakıf, günümüzde mazbut vakıf statüsündedir.

Anahtar Kelimeler: Sokullu Mehmed Paşa, Kasım Paşa, Kasım Paşa Vakfı, Havsa.

The Waqf of Shehid Mehmed Pashazade Kasım Pasha in Havsa

Abstract

The Waqf of Shehid Mehmed Pashazade Kasım Pasha was established by Sokullu Mehmed Pasha in Havsa for the soul of his son Kasım Pasha. The waqf as a *menzil külliye* was established probably in 1576 or in a date which is close to it. The main institutions of waqf were mosque, madrasah, school, the prayer dome, cemetery, water ways, bridge, fountains, *imaret* (a kitchen for the distribution of food to the poor), *tekye* (a convent or chapel of dervishes) and the institutions providing income to them like public baths, mill, shops and lands. Mosque, prayer dome and cemetery are the surviving institutions among them. The waqf has remained in a status of *mülhak* for a long time since its inception, but it is a mazbut (kept safely) waqf today.

Key Words: Sokullu Mehmed Pasha, Kasım Pasha, The Waqf of Kasım Pasha, Havsa.

* Doç. Dr., Namık Kemal Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü-Tekirdağ. muratyildiz@nku.edu.tr.

Giriş

Osmanlı İmparatorluğu'nun yeni ve eski başkentleri arasındaki güzergâhta yer alan konaklardan Edirne'ye en yakın konak olan Havsa, adı geçen şehrin adeta doğu tarafındaki giriş kapısı mesabesindeydi. Osmanlı vesikalarında Havsa, Havza, Hafsa gibi farklı imlalarla geçen bu yerleşim yerinin adının menşei henüz tam olarak tespit edilememiştir. Bununla birlikte Havsa'nın, Havass-ı Mahmud Paşa'nın "Havass"ından dolayı bu ismi almış olması muhtemeldir. İsmi'nin menşeinin tam bilinmemesinin yanı sıra tarihî süreçte Havsa'nın imlasında bir istikrarın olmayışı da Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde resmi iş ve işlemlerde bazen karışıklığa yol açmıştır. Eski harflerle imlası, o zaman Sivas'a bağlı Havza ve İzmir'e bağlı Soma'nın imlasıyla benzer olmasından kaynaklanan bu karışıklık, bürokraside yazışmaların yanlış yerlere yapılmasına, dolayısıyla gecikmelere yol açmıştır. Öyle ki XX. yüzyılın başında bu sorunun kendisini iyice hissettirmesi ve çeşitli sıkıntılara neden olması üzerine merkezi idare, Havsa isminin nasıl yazılacağını kararlaştırmış ve ilgili makamlara bildirmiştir. Buna göre, adı geçen yerlerin isimleriyle karışmaması için Havsa kasabasının isminin imlasının "ha, vav, sad, elif" şeklinde yazılması istenmiştir (BOA, *DH.MUI*, 47/1/2, 7 Zilhicce 1327/20 Aralık 1909; BOA, *DH.HMŞ*, 29/77, 8 Zilhicce 1327/21 Aralık 1909; BOA, *ŞD*, 26/46, 15 Zilhicce 1327/28 Aralık 1909; BOA, *DH.EUM.THR* 93/67, 17 Zilhicce 1327/30 Aralık 1909).¹

Havsa kasabasının gerek verimli topraklara sahip olması gerekse eski ve yeni başkentlere yakın olması sebebiyle burada bazı devlet adamları tarafından hayır kurumları kurulmuştur. Bu vakıflardan birisi de konumuz olan ve 1576 (984) veya ona çok yakın bir tarihte kurulduğunu tahmin ettiğimiz *Şehîd Mehmed Paşazâde Kâsım Paşa Vakfı*'dir. Belgelerde vakfın ismi genellikle *Şehîd Mehmed Paşazâde (merhum) Kâsım Paşa Vakfı* (EŞS, 5021/35, 12 Muharrem 1172/15 Eylül 1758); BOA, *EV.d* 16821: vr. 3a; *EV.MKT* 1593/293, 21 Receb 1306/23 Mart 1889; VGMA, 689/4:7, 28 Safer 1235/16 Aralık 1819; *İM*, *Evkaf Müfettişliği* 387/12, Gurre-i Şaban 1235/14 Mayıs

1820; BOA, *EV.d*, 16821: vr. 3a),² *Kâsım Paşa veled-i Şehîd Mehmed Paşa Câmi'-i Şerîf ve İmâreti Vakfı* (BOA, *EV.MKT* 2127/16; VGMA, 689/81:170; BOA, *EV.EMH* 109/29; EŞS, 5094/2, nr. 32), *Kâsım Paşa Veled-i Şehîd Mehmed Paşa Câmi'-i Şerîfi Vakfı* (VGMA, 661/77:151, 29 Rebiülevvel 1177/7 Ekim 1763; VGMA, 661/92:79, 3 Rebiülevvel 1178/31 Ağustos 1764; VGMA, 661/166: 326, 20 Şevval 1188/31 Ağustos 1764); *Şehîd Mehmed Paşa'nın Oğlu Müteveffâ Kâsım Paşa Vakfı* (VGMA, 687/49: 105, 16 Muharrem 1235/ 4 Kasım 1819); *Şehîd Mehmed Paşa Mahdûmu Kâsım Paşa Vakfı* (VGMA, 897/71: 160, 18 Rebiülevvel 1294/2 Nisan 1877); *Vakf-ı Kâsım Paşa Mahdûm-i Şehîd Mehmed Paşa* (BOA, *EV.d* 16714: vr. 2b); *Şehîd Mehmed Paşa'nın Havsa Kasabasında Oğlu Kâsım Paşa'nın Rûhiçün İhyâ Eylediği Câmi'-i Şerîfi Vakfı* (BOA, *EV.BKB* 22/138) ve *Vakf-ı Câmi'-i Şerîf ve İmâret-i Âmire-i Merhûm Kâsım Paşa Veled-i Şehîd Mehmed Paşa* (BOA, *EV.EMH* 73/56) şeklinde geçmektedir. Bunlardan en çok ilk üçünün tercih edildiği görülmektedir. Dolayısıyla vakfı *Şehîd Mehmed Paşazâde Kâsım Paşa Vakfı* şeklinde adlandırmak genel kullanıma uygun olacaktır.

Vakfın bânisi Kasım Paşa'nın babası Veziriazam Sokullu Mehmed Paşa'dır. Paşa, üç padişaha sadrazamlık yapmış, büyük şöhrat ve servete, üstün zekâ ve maharete, olağanüstü hafıza ve muazzam enerjiye sahip bir devlet adamıydı (Gökbilgin 1970: 605; Afyoncu 2009: 357). Mustafa Âlî Efendi (Çerçi 1996: 404) ve Peçeyli İbrahim (Peçeyli İbrahim 1283: 25) onun özellikle II. Selim döneminde adeta fiili padişah olduğunu söylemektedirler. Paşa'nın, konumuz olan Kurd Kasım Bey'in dışında Hasan Paşa ve İbrahim Bey isminde iki erkek çocuğu daha bulunmaktaydı (Afyoncu 2009: 357).

Kasım Bey, devrin en kudretli ikinci adamının devlet idaresinde görev almış oğlu olması sebebiyle devrin tarihçilerinin hakkında yeteri kadar bilgi vermesi gereken bir idareci konumundaydı. Ancak onların adeta ittifak etmişçesine konu hakkında suskun kalmaları herhalde Kasım Bey'in maruz kaldığı akıbet ile yakından ilgilidir. Oysa hakkındaki şikâyetlerden dolayı padişahın gazabına gelmesi üzerine idam edilmiş olan yirmili yaşlardaki bir paşazadenin hem hayatı hem de maruz kaldığı akıbet, devrin tarihçilerinin dikkatini çe-

1 Dosya türündeki arşiv belgeleri için verilen numaralardan /'den önceki dosya numarası, /'den sonraki gömlek numarası; defter türündeki belgeler ise birincisi defter, ikincisi ise sayfa veya varak numarasıdır.

2 Bu çalışmada istifade ettiğimiz belgelerden Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'nden almış olduklarımızın dijital ortamdaki numaraları kullanılmıştır.

kecek şartlara fazlasıyla sahip tarihî bir gelişme idi. Ancak beklenen ilginin gösterilmemiş olması şaşırtıcı olduğu kadar izaha muhtaç bir husus olarak da karşımızda durmaktadır. Muhtemelen bu, onu idam ettirenin devrin en güçlü birinci, Kasım Bey'in babasının devrin en kudretli ikinci devlet adamı olarak hâlâ hayatta ve görevlerinde olmalarından kaynaklanmaktaydı. Zira genç paşazadenin hayatını akıbetini görmezden gelerek ele almak mümkün olmadığından hayatından bahsederken akıbetinden de bahsetmek gerekecekti. Ancak maruz kaldığı akıbeti, sadrazam babasına güvenerek halka zulmeden toy ve şımarık genç bir devlet adamının layık olduğu ceza şeklinde ele almak sadrazamı; bazı hataları olmakla birlikte yirmili yaşlardaki birinin hele de sadrazamın oğlu olan genç bir devlet adamının, ömrünün baharında maruz kaldığı müessif akıbeti ağıt şeklinde ele almak da padişahı rahatsız edebilirdi. Dolayısıyla hiç de hayırlı sonuçlar doğurmayacak bu iki yorumdan herhangi birisini dile getirmenin mahzurlu olmasından dolayı devrin tarihçilerinin en emin yol olan susmayı tercih etmeleri nispeten anlaşılabilir bir husus olarak yorumlanabilir.

Osmanlı kaynaklarının konuya yeteri kadar ilgi göstermediği hususuna Samarčić de dikkat çekmekte ve "Dubrovnik'de saklanan belgeler olmasa" Kasım Bey'in "yaşamış olduğundan bile şüphe" edilebileceğini (Samarčić 1995: 264) ifade etmektedir. Nitekim onun hakkında bilgi veren Dubrovnik'e ait kayıtların Osmanlı tarihçilerinin eserlerinde yer almıyor olması da bu hususu teyit eder niteliktedir. Bu yüzden devrin tarihçilerinin hakkında suskun kaldığı Kasım Bey ile ilgili kısmî bilgiyi, eserini olaydan yaklaşık bir asır sonra kaleme almış olan Evliya Çelebi'den öğrenmekteyiz.

Kasım Bey hakkında bilgi yetersizliği bir yana mevcut kısıtlı bilgilerin birbiriyle çelişmesi de çözülmesi gereken bir diğer problemi teşkil etmektedir. Dolayısıyla bu çalışmamızda, Kasım Bey hakkında net ve ayrıntılı bilgi vermekten ziyade hakkındaki müphemiyeti bir parça da olsa giderecek bazı yanlış bilgileri düzeltmekten öteye gidemediğimizi de itiraf etmek mecburiyetindeyiz.

Öncelikle konuya, kendisinin bir bey mi yoksa bir paşa mı olduğu meselesini ele alarak başlayalım. Kasım Bey hakkında bilgi veren sınırlı kaynakların hiçbirinde kendisinden paşa olarak bahsedilmemiştir. Sancakbeyliği yaptığını bildiğimiz Kasım Bey'in beylerbeyi veya vezir olduğuna dair açık

ve kesin bir kayıt bulunmamasına rağmen vakfı ile ilgili belgelerin çoğunda kendisinden Kasım Paşa olarak bahsedilmektedir. Bunun sebebinin henüz tespit edebilmiş değilssek de çalışmamızda kendisinden hem bey hem de paşa olarak bahsedebiliriz.

Kaynakların verdiği kısıtlı bilgilere göre Kasım Bey, Sokullu Mehmed Paşa'nın oğlu olup cariyeye kökenli birinci eşinden olan iki erkek çocuğundan birisidir (Diğeri ise Hasan Paşa'dır) (Gerlach 2007: I, 383; II, 584; Dakić 2012: 48, 59). Babasının himmetiyle girdiği devlet hizmetinde sonuncusu hariç hangi görevlerde bulunduğunu tespit etme imkânından şimdilik mahrumuz. Bununla birlikte onun 1543-1551 arasında Mohaç ve Tımsıvar beylerbeylikleri görevlerinde bulunmuş olmasının (Müdderrisoğlu 1993: 658; Necipoğlu 2013: 596) pek de mümkün olmadığı kanaatindeyiz. Zira onun, Mohaç ve Tımsıvar beylerbeylikleri görevlerinde bulunduğu ile ilgili Fatih Müdderrisoğlu ve Gülrü Necipoğlu'nun verdiği bilginin, atıfta bulundukları kaynakların ilgili yerlerinde bulunmaması bir yana kronolojik olarak da doğru olması mümkün değildir. Muhtemelen bu hata, Kasım Bey ile bahsedilen görevlerde bulunan bir diğer Kasım Bey/Paşa'nın karıştırılmasından kaynaklanmaktadır. XVI. yüzyıl Osmanlı tarihçisi Mehmed Zaim'in *Câmi'ü't-tevârih* adlı eserinde verdiği bilgiye göre bu ikinci Kasım Bey/Paşa, 950/1543 yılındaki Macaristan seferi sırasında Mohaç sancakbeyi idi. Daha sonra Budin, ardından da Tımsıvar beylerbeyliğine atanmış ve 971/1563-64'te bu görevinde iken vefat etmiştir.³ Dolayısıyla 971 yılında ölen Kasım Paşa'nın, Selanikî Mustafa Efendi'nin (İpşirli 1989: I, 27) de belirttiği üzere 974/1566 yılındaki Sigetvar Seferine katıldığını kesin olarak bildiğimiz Sokullu'nun oğlu Kasım Paşa (çalışmamıza konu olan kişi) olması kronolojik olarak imkânsızdır.

Öte yandan bir Venedik diplomatının verdiği bilgiye göre son görevi esnasında 20'li yaşlarda olan Kasım Bey'in (Necipoğlu 2013: 596), Halep beylerbeyliği yaptığı da şüphe ile karşılanması gereken bir husustur. Zira Koçi Bey'in de belirttiği üzere, klasik dönemde beylerbeyi olarak atananlarda dürüst ve dindar olma şartlarının yanı sıra "idâ-

3 "... mîr-i mezbûr silsile ile niçe zamândan soñra Budun'a mîr-mîrân olup Kâsım Paşa ile meşhûr-ı âfâk olan ümerâ-yı nevâdirü'l-akrândandır. Ve hicret-i Nebeviyye'nüñ sene ihdâ ve seb'în ve tis'a-mi'e târihinde Temeşvar begler-begisi iken dâr-ı âhirete rihlet itmîşdür" (Sır 2007: 367-370; Peçuyulı İbrahim 1282: I, 33-34).

re-i memâlikde kâr-dîde ve emekdâr” olma (Kurt 1998: 18) şartları da aranmaktaydı. Oysa 20’li yaşlardaki birinin beylerbeyi makamının gerektirdiği kadar emektar ve iş bilen birisi olduğunu söylemek pek de mümkün değildir. Nitekim II. Selim dönemi beylerbeyleri hakkında bilgi veren Mustafa Âlî Efendi’nin Kasım Bey’e yer vermemiş olması da (Çerçi 1996: 287-292) onun beylerbeyi, en azından Halep beylerbeyi olmadığını göstermektedir.

Gülru Necipoğlu’nun Kasım Bey’in Halep beylerbeyliği görevinde bulunduğuna dair dayanak yaptığı mühimme kaydının esasen tam olarak bu bilgiyi içerdiğini söylemek de güçtür. Gerek onun bahsettiği 21 numaralı Mühimme defterindeki 772 numaralı hükümde geçen “mukaddemâ Halep beglerbegisi iken fevt olan Kâsım Beg” (BOA, MD 21: 327; Çelik 1997: h. 772), gerekse 19 numaralı Mühimme defterindeki 20 numaralı hükümde geçen “bundan akdem Halep beglerbegisi iken vefat eyleyen Kasım” (Bostancı 2002: 32) ibarelerini pekâlâ ilgili kişinin “bu o görevi esnasında vefat ettiği” şeklinde de yorumlayabiliriz. Dolayısıyla Necipoğlu’nun Kasım Bey’in Halep beylerbeyliğinden sonra Hersek sancak beyliği yapmış olmasını “rütbesi düşürülerek” atanmış olması (Necipoğlu 2013: 596) şeklindeki yorumu da ihtiyatla karşılanmalıdır. Öte yandan Stephan Gerlach, Sokollu’nun diğer oğlu Hasan Paşa’nın Halep beylerbeyliği yaptığını (Gerlach 2007: II, 584-585) nakletmektedir. Acaba Paşa’nın bu iki oğlunun görevlerinin karıştırılması söz konusu olmuş olabilir mi? Bu soruya kesin olarak evet veya hayır dememiz şimdilik mümkün değilse de bir ihtimal olarak göz önünde bulundurulması gerektiği kanaatindeyiz.

Buraya kadar anlattıklarımızı toparlayacak olursak, inceleme konumuz olan Kasım Bey, hakkında yapılan sınırlı çalışmalarda dile getirilen onun Mohaç, Tımsıvar ve Halep beylerbeylikleri görevlerinde bulunduğu bilgisinin doğru olmadığı veya en azından ihtiyatla karşılanması gerektiğini söyleyebiliriz.

Kasım Bey ile ilgili en erken kaydı Selaniki Mustafa Efendi vermektedir. Onun naklettiğine göre Kasım Bey, Kanuni Sultan Süleyman’ın son seferi olan Sigetvar Seferine katılmıştır. Bu sefer esnasında 1566 yılının Temmuz ayının sonunda (974 Muharreminin başında) ordu Peçuy sahrasında konaklayınca, vezirlerin alaylarını göstermesi emredilmiştir. Padişah, Veziriazam Sokollu Mehmed Paşa’nın alayının yanından geçerken Kasım Bey,

kardeşi Hasan Bey ve diğer güzel sesli altı kişi ile birlikte alay bayrağı altında yüksek sesle Fetih surresini okumuştur (İpşirli 1989: I, 27). Ancak onun bu sefere hangi görev veya sıfatla katıldığı hakkında kaynağımız herhangi bir bilgi vermemektedir.

Devrin tarihçilerinin ketum davrandığı Kasım Bey hakkında devletin resmi kayıtları olan Mühimme defterlerinin ilgili tarihlerinde yapmış olduğumuz taramalarda sancak veya beylerbeyi makamında bulunan beş Kasım Bey/Paşa tespit ettik. Bunlar Kefe sancakbeyi (Çerçi 1996: 126, 222-223; Yıldırım vd. 1999: II, 11, 25, 118, 191-192, 286; Yıldırım vd. 1996: I, 364; Kahveci 1998: 210-211; Yücel 1996: h. 196), Hersek sancakbeyi (Yıldırım vd. 1996: I, 41-42, 216, 221-223, 230, 266-267, 355; Bostancı 2002: 488-489), Halep beylerbeyi (Bostancı 2002: 31-32), İşkodra (İskenderiye: Sezen 2006: 254. İskenderiye’nin İşkodra olarak da bilindiğine dair bk. Kiel 2001: 433) (Bostancı 2002: 46-47, 56, 94-96, 168-170, 199-200, 354-355, 372-373, 484-485; Çelik 1997: h.171, 212, 213, 248, 635, 706) ve Mısır beylerbeyi olan Kasım Bey/Paşalardır. Halep beylerbeyi Kasım Paşa yukarıda izah ettiğimiz gerekçelerden dolayı, Mısır beylerbeyi Kasım Paşa ile Kefe beylerbeyi Kasım Paşa ise kronolojik olarak konumuz olan Kasım Bey/Paşa olmaları mümkün değildir. Zira Kasım Paşa’nın ölümü için verilebilecek en geç tarih olan 984 (1576)’ten sonra bahsedilen her iki devlet adamı da yaşamakta ve mansıplarını tasarruf etmekteydiler (İzgi 2006: 60-61, 185-188). Geriye Hersek ve İşkodra (İskenderiye) sancak beylerinden birisinin inceleme konumuz olan Kasım Bey olması ihtimali kalmaktadır. Bunlardan, Venedikli diplomatın verdiği bilgiler dikkate alındığında Hersek sancakbeyi olan Kasım Bey’in Sokollu’nun oğlu Kasım Bey olması kuvvetle muhtemeldir.

Kasım Bey’in iki yıllık Hersek sancakbeyliği dönemine dair mühimme kayıtlarının verdiği bilgilerin teyidi bakımından Dubrovnik kaynaklarından faydalanan Radovan Samarčić’in çalışmasının da ayrı bir önem taşıdığını vurgulamak gerekir. Ona göre bu genç sancakbeyini babası 1569 yılının sonlarına doğru bilerek buraya göndermiş ve böylece bu sorunlu bölgede onun kısa sürede tecrübe kazanmasını hedeflemişti. Nitekim o da babasını yanıltmamış; Venediklilere karşı Dubrovnik’i korumak, Venediklilerin burayı kullanıp Türk topraklarına çıkarma yapmasını engellemek, Hersek’te güveni sağlamak suretiyle kısa sürede bu tehlikeli

ve hareketli coğrafyada asayiş ve düzeni temine muvaffak olmuştur. Samarčić, genç sancakbeyinin babasının öğütleri çerçevesinde Dubrovnikiilere karşı sert tutum takındığı ama onları tamamıyla darıltmamaya özen gösterdiğini, Dubrovnikiilerin kendisine daha önce hiçbir sancak beyine vermedikleri kadar para ve kıymetli armağanlar verdiğini, onun Foča’da inşa ettirdiği sarayın inşa ve tezyinatında önemli katkılar sağladığını, kendisini bir padişah veya sadrazam gibi ağırlandığını ifade etmektedir (Samarčić 1995: 262-265).

Kasım Bey’in kendisine tevdi edilen görevini yerine getirme hususundaki gayretleri devletin resmi kayıtlarını ihtiva eden Mühimme kayıtları da teyit etmektedir. Meselâ 18 Za. 977/24 Nisan 1570 tarihinde kendisine gönderilen bir hükümle Bergoriçe kalesinin yeni kuvvetlerle takviye edilmesi ve o civardaki kıyıların muhafazası için talep ettiği yeni kuvvetlerin gönderilmesi teklifi kabul edilmiştir (Yıldırım vd. 1996: I, 40-41, 41-42). Yine Nova ve Udobina kaleleri ile diğer kale ve yerleşim yerlerine saldırılma ihtimaline karşı gereken tedbirlerin alınması gündeme gelmiş; etraf beylerinin de kendisine yardımcı olması istenmiştir (Yıldırım vd. 1996: I, 50, 52, 53, 54, 158-159, 180-181, 203, 216, 222, 223, 230, 244, 272, 335, 412, 441-442). Kasım Bey yine sınırdaki bütün kalelerin mühimmatının temin edilmesi hususunda önemli gayretler göstermiş (Yıldırım vd. 1996: I, 214-215, 217, 221, 266, 270; II, 104), casusluk faaliyetleri ile mücadele etmiş (Yıldırım vd. 1996: I, 222-223, 336-337) ve düşmanla ilgili istihbarî faaliyetlerde (Yıldırım vd. 1996: I, 281-283, 284) bulunmuştur.

Kendisinin ne zamana kadar bu görevde kaldığını tespit edemedik. 7 Şaban 979/25 Aralık 1571 tarihli bir hükümde Hersek sancak beyinin Sinan Bey (Yücel 1996: h. 180), birkaç ay sonra da Hasan Bey (19 M.-9 R. 980/1 Haziran-19 Ağustos 1572) (Bostancı 2002: 150, 152, 156, 161, 178, 238, 239, 352, 443) olduğu anlaşılmaktadır. Dolayısıyla Kasım Bey’in 1571 yılının Aralık ayının son günlerinde Hersek sancak beyliği görevinde olmadığı anlaşılmaktadır. Nitekim Samarčić’in verdiği bilgi de bu hususu teyit etmektedir. O, İnebahtı Savaşı hengâmesinde genç sancakbeyinin akıbetinin ne olduğunun bilinmediğini, onun 1571 yılının sonlarına doğru ya vebadan ya da Sokollu ailesinde sıkça rastlanan veremden ölmüş olabileceğini ileri sürmektedir (Samarčić 1995: 265).

Samarčić’in ancak tahminler yürütebildiği Kasım Bey’in ölümü meselesine Evliya Çelebi ışık tutmaktadır. Onun verdiği bilgiye bakılırsa Kasım Paşa’nın ölüm sebebi hastalık değil idam fermanı olmuştur. Ancak onun, Kasım Paşa’nın idamı esnasında Budin beylerbeyi olduğu ile ilgili verdiği bilginin doğru olup olmadığını teyit imkânından şimdilik mahrumuz. Acaba Kasım Paşa, Hersek sancakbeyliğinden hemen sonra doğrudan Budin beylerbeyliğine mi atandı? Budin’in, babası Sokullu için “en ziyâde basîretkârâne idâre edilmesi lâzım gelen yer” olduğunu ve buraya atanacak beylerbeyinin onun “gözü mesâbesinde” olduğunu ve buraya genellikle akrabaları arasında beylerbeyi atadığını (Amed Refik 1924: 305) biliyoruz. Dolayısıyla onun buraya gün görmüş, tecrübeli, nüfuzlu ve kudretli birilerini atadığını tahmin etmek zor değildir. Acaba Hersek’te başarılı işler yapmış bir devlet adamı olan Kasım Bey, devletin sınır karakolu mesabesindeki Budin eyaletini yönetecek olgunluk ve kapasiteye erişmiş miydi? Ve babasının himmetiyle atandığı bu görevde çok kısa bir süre de olsa bulunmuş muydu? Yoksa Evliya Çelebi, Sokullu’nun Budin beylerbeyliği yapmış diğer oğlu Hasan Paşa (Çerçi 1996: 641) ile Kasım Bey’in görevlerini birbiriyle karıştırmış olabilir mi? Maalesef bu sorulara şimdilik kesin olarak ne evet ne de hayır diyemiyoruz.

Kasım Bey’in idamı konusunda en ayrıntılı bilgiyi, vakıf kurumları hakkında olduğu gibi yine Evliya Çelebi vermektedir. Seyahatnâmesi’nin üçüncü cildinde kendisi, *Sebeb-i katl-i Kasım ibn-i Sokullu Mehmed Paşa* başlığı altında olaydan özetle şöyle bahsetmektedir (Kahraman-Dağlı 1999: III, 269-270):

“Kasım Paşa Budin valisi iken halka çok zulmederdi. Bir kaç kez halk onun zulmünü babası sadrazam Sokullu Mehmed Paşa’ya şikâyet eder. Her ne kadar yapmakta olduğu zulümden vazgeçmesi için birkaç defa ferman gönderildiyse de o, babasına güvenip bunlara asla aldırış etmedi. Sonunda halk şikâyet dilekçesini Kubbealtı vezirleri huzurunda bizzat padişah II. Selim’e arz eder. Onların şikâyetlerini okuyan II. Selim ziyadesiyle öfkelenip, veziriazama “Tiz şu oğlunun halka yaptığı zulmü sona erdir, yoksa ben seni, bir an önce yok edilmesi gerekenler defterine yazarım” der. Padişahın bu emir ve öfkesinden korkan Sokullu, oğlunun idam fermanını padişahın huzurunda yazdırıp, güvendiği bir kapıcısına verir ve çok acil gerçekleştirmesi için onu Budin’e gönderir. Süratle hareket eden kapıcı on günde Budin’e varır, kararı mahkemeye

bildirir. Sonra kale kapılarını kapattırıp şehrin ileri gelenleri ile birlikte Kasım Paşa'nın sarayına varır. Kararı yüzüne okuyup idamını gerçekleştirir. Kesik başını yanında alan kapıcı on gün sonra İstanbul'a varır ve kelleyi Sokullu'ya teslim eder. Divan-ı hümayuna varan Sokullu oğlunun kesik başını padişahın önüne koyunca, padişah "Lala bu baş nedir?" diye sorar. O da başın oğluna ait olduğunu, bir divan toplantısında kendisinin oğlu için 'o zalimi yok et' diye emir verdiğini, dolayısıyla hukuktan taş koparan oğlunun başını böyle kopardığını söyleyip dışarı çıkar."

Yukarıda, mühimme kayıtlarında 1571'de sağ olduğunu tespit ettiğimiz Kasım Bey'den babası Sokullu'nun Evahir-i Zilhicce 981/13-22 Nisan 1574 tarihli vakfiyesinde (VGMA, 572: 52, 63) merhum olarak bahsedildiğine göre o, 1572-1574 yılları arası bir tarihte idam edilmiş olmalıdır. Sadrazamın düzen sağlama uğruna oğlunun canına kıymış olmasından suçluluk-pişmanlık-mahcubiyet ve derin üzüntü duyan padişah, uygulana gelen yöntemin aksine Kasım Paşa'nın mallarına el koymayıp, hepsini Sokullu'ya iade etmiştir.

1. Vakfın Kurulma Sebebi

Kasım Paşa'nın, yukarıda anlattığımız şekilde cereyan eden idamından sonra tüm malı padişahın talebi üzerine babasına intikal etmiştir (*Sokullu Mehmed Paşa Vakfiyesi, Millet Kütüphanesi, Ali Emiri, Tarih Yazmaları 933*: vr. 23a; *Süleymaniye Kütüphanesi, Lala İsmail, 737*: vr. 46a; Gökbilgin 1952: 605). Birçok arşiv vesikalarında bu hususunun altı özellikle çizilmektedir. Oğlunun katlini فرمان eden padişah, emrin gerçekleşmesi üzerine duyduğu teessüften dolayı onun ruhu için (BOA, *EV.MH 2/133*; *C.EV 402/20390*, 29 Cemaziyelahir 1131/19 Mayıs 1719; Meriç 1965: I, 84) "hayrât u hasenâtlar" yapılmasını da emreder. Baba Sokullu da bu emri yerine getirerek oğlunun ruhu için Havsa'da bir menzil külliye inşa eder.

Sokullu'nun vakfı Havsa'da bir menzil külliye şeklinde tesis etmesinde Havsa'nın tarihî İstanbul-Edirne yolu üstünde bir konak ("memerr-i hâss u âm") olmasıyla yakından ilgilirdi. Bilindiği üzere menzil külliye, XVI. yüzyıldan itibaren Osmanlı Devleti'nde başkent dışında, İstanbul'u taşraya bağlayan ve sefer, kervan, hac, ulak gibi amaçlarla kullanılan yollar üzerinde kurulan yapılardı. Mimari açıdan daha çok hac ve ticarî amaçlara hizmet verecek şekilde inşa edilen menzil külliyelerin kuruluş gayeleri, derbent teşkilâtıyla yakından ilgili-

di. XVI. yüzyılda yapımına başlanan ve XVII. yüzyılda da devam edilen menzil külliye, arasta, han ve dükkân gibi ticarî; tabhane, imaret, hanıkâh ve hamam gibi sosyal; sıbyan mektebi, medrese ve kütüphane gibi eğitim ve kültürel; cami, türbe ve hazire gibi dinî işlevli yapılardan meydana gelmekteydi (Müderrişoğlu 1993: 35 vd).

İmparatorluğun diğer yerlerinde olduğu gibi İstanbul ile Edirne arasındaki konak yerlerinde de birer menzil külliye inşa etmek yaygın bir uygulamaydı. Edirne'ye bir konak uzaklıkta olan Havsa'nın gerek buraya gerekse bir önceki menzil olan Babeskiye uzaklığı 6 saat iken, İstanbul'a uzaklığı ise 40 saat idi. Büyücekmece, Silivri, Çorlu, Karşıdaran, Lüleburgaz ve Babaeski'den sonra yeni ve eski başkentler arasındaki sonuncu menzil (Bozkurt 1966: 31; Halaçoğlu 2002: 67; BOA, *MAD.d, 21693*) Havsa idi. Bu konak yerlerinin her birisinde (hepsi de Mimar Sinan'ın eseri olan) birer menzil külliye bulunmaktaydı (Reyhanlı-Altun 1976: 66). Lüleburgaz'daki menzil külliye de Sokullu tarafından adı geçen mimara inşa ettirilmişti (Müderrişoğlu 2009: 363-364).

Havsa'daki Kasım Paşa külliyesi, bir menzil külliyesinin genel tanıma uygun bir şekilde inşa edilmiştir. Sokullu Mehmed Paşa tarafından Türk mucizesi olarak ifade edilen *mimar ve mühendis ve pesendîde-i cihân* (İpşirli 1989: I, 95) Mimar Sinan'a inşa ettirilen külliye (Meriç 1965: I, 26) cami, medrese, arasta, han, imaret, çifte hamam, tabhane, tekke, köprü, dua kubbesi, çeşme, sıbyan mektebi ve hazireden oluşmaktaydı (Müderrişoğlu 1993: 671-677; Müderrişoğlu 2009: 359. Vakfın kurumları için yine bk. Noyan 2012: I, 155-156). Yapı, kısa sürede İstanbul'dan Rumeli'ye giden ana sefer yolu üzerindeki önemli külliyelerden birisi haline gelmiştir.

2. Vakfın Kuruluş Tarihi

Vakfiyesine henüz ulaşamadığımızdan⁴ çalışmamıza konu olan vakfın tam olarak ne zaman kuruldu-

4 Gülrü Necipoğlu'nun "Kasım Paşa'nın tarihsiz Arapça vakfiyesinin günümüze gelen kısmı" şeklinde takdim ettiği belge, Kasım Paşa'nın değil babası Sokullu'nun vakfiyesinin özeti ile vakfına dair çeşitli işlemleri konu alan bazı belgelerin toplandığı defter olsa gerek. Gerek defterin söz konusu kısmının "Vezir-i a'zam Mehmed Paşa hazretlerinin ebniye-i hayrat ve hasenatı beyan ider, ala sebül'l-icmâl" başlığı taşıması gerekse Sokullu'nun ülkenin değişik yerlerinde yaptığı hayır kurumları ve bunların işleyiş düzeninden bahsetmesi bu hususu teyit etmektedir. Dolayısıyla Kasım Paşa Vakfı'nın henüz bir vakfiyesinin tespit edilemediğini belirtmek gerekir.

ğunu tespit edemedik. Her ne kadar babası Sokullu Mehmed Paşa'nın gerek Millet Kütüphanesi gerek Süleymaniye Kütüphanesi gerekse VGMA'daki vakfiyelerinde vakıftan söz edilmişse de kuruluş tarihi hakkında herhangi bir bilgi verilmemiştir. Bununla birlikte külliye'deki caminin kitabesinde yer alan inşaatının 984/1576'da bitirildiği bilgisi, vakfın bu ya da buna çok yakın bir tarihte kurulduğunu tahmin etmemize imkân sağlamaktadır.

3. Vakfın Niteliği

Bir menzil külliye hüviyetinde olan vakıf, sermayesi bakımından Küçük Evkaf kalemine bağlı idi. Vakfı amaç, mülkiyet-tasarruf hakkı, sermaye, yönetim, vakıf kurumlarının işletilmesi bakımından ele aldığımızda şu sonuca varıyoruz: Vakıf, hiçbir kısıtlamaya tabi tutulmaksızın doğrudan doğruya hayrî eser ve amaçlara yönelik olarak (Yediyıldız 1982: 28; Moğol 1993: 195) kurulan bir vakıf olduğu için hayrî-şer'î; sermayesi han, hamam, dükkân, arazi gibi akar gelirinden oluştuğu için gayrimenkul; hem kurucusunun tahsis ettiği gelir kaynaklarına hem de hazine tahsisatına sahip olduğu için mülkiyet veya tasarruf hakkı bakımından yarı irsadî yani yarı sahih; başlangıçta mütevellisi tarafından idare edildiği için önceleri mülhak, ancak sonraları Evkaf idaresine bağlandığı için mazbut (ki hâlâ öyledir); mülklerini genellikle çift kiralama usullerine göre işlettiği için icareteyn bir vakıftı.

4. Vakfı Meydana Getiren Kurumlar

Bilindiği üzere vakıf kurumları genellikle müessesat-ı hayriye ve asl-ı vakf olmak üzere ikiye ayrılır. Müessesat-ı hayriye medrese, cami, mescit, mektep, imaret, zaviye, kütüphane, misafirhane, köprü, hastane, çeşme, sebil ve makber gibi kendisinden ayrıyla faydalanılan vakıf kurumlarından meydana gelirken (Kunter 1938: 105, 110-111; Ülken 1971: 16, 30; Yediyıldız 1984: 5, 6; Akgündüz 1996: 209-215; Çiftçi 2004: 80; Akbulut 2007: 67), asl-ı vakf denilen kurumlarsa birinci gruptakilerin tamamlayıcıları ve onların düzenli ve sürekli olarak işlemlerini sağlayan, ayrıyla faydalanılmayan bina, arazi, işletme ve nakit para gibi gelir kaynaklarıydı (Yediyıldız 1986: 156). Buna göre Sokullu Mehmed Paşazade Kasım Paşa Vakfı'nın müessesat-ı hayriyesi cami, medrese, mektep, su yolu, köprü, çeşme, imaret; asl-ı vakfıysa değirmen, hanlar, ha-

mamlar, dükkânlar, araziler ile hazine tahsisatıydı.

Camii: Arastanın doğusunda ayrı bir blok hâlinde inşa edilmiş olan cami kare plânlıdır. Caminin son cemaat yeri ve tek şerefeli minaresi bulunmaktaydı. Evliyâ Çelebi camiyi "Evvelâ bir kubbe-i azîmli ve bir minâre-i serâmedli ve vâsî' haremli gâyet musanna' câmi'dir kim gûyâ câmi'-i selâtindir. Derûn-ı câmi' eyle müzeyyen ü rûşendir kim gûyâ câmi'-i Rüstem Paşa'dır." şeklinde vasfetmektedir. Yine o, ana cadde üzerindeki harem kapısı üstünde bulunan kitabesinden caminin 984 (1576)'te inşa edildiğini ifade etmektedir "Göricek Azmî du'â edüp dedi târîhini / Bu binâyı eyleye Allah bâkî üstüvâr. Sene 984." Gerek caminin gerekse hanın abdest musluklarında kış aylarında sıcak su aktığı bilgisi, Evliya Çelebi'nin cami hakkında verdiği bir diğer bilgidir.

Cami, zaman içerisinde birçok kez tamir edilmiştir. Özellikle depremlerden zarar gördüğü dönemlerde yapılan tamiratın çapı da büyük olmuştur. Meselâ 1330 (1912) yılındaki tamir bu kabildendi ve *harekât-ı arziye*'nin neden olduğu ve camiyi işlevsiz bırakan tahribatın bir an önce giderilmesi için Edirne Evkaf Müdürlüğü girişimlerde bulunmuştur (BOA, EV.MKT 3465/120, 27 Ramazan 1330/9 Eylül 1912).

İmaret: Vakfın dua kubbesinin batısında yer alan yapılardan biri olan imaret Evliya Çelebi'nin dikkatini ve takdîrkâr ifadelerini celb etmiştir: "Bir dârül-it'âm-ı dârü'z-ziyâfe imâreti vardır, hâlâ ilâ hâze'l-ân cemî'i müsafirîne subh u mesâ ol matbah-ı Keykâvûs'dan her ocak başına birer bakır sini ile birer sahun pilav yahni mahlût ve bir tas çorba ve beş nân ve şem'-i revgan ve bir şem'dân verüp cemî'i Müslim ü gebr ü tersâya mâh [u] sâl nimetleri mebzûldür. Ve her hayvân başına birer torba yem dâ'imdir." (Kahraman-Dağlı 1999: 270). İmaret hakkında benzer bilgileri Evliya Çelebi'den çok önceleri, 1580'de Havsa'da geçmiş olan seyyah Paolo Contarini de vermiştir (Necipoğlu 2013: 598). 1752 depreminde yıkılmış olan imaret bir daha tamir edilmemiştir. Hamama bitişik olan bu yapının günümüze kalan kalıntılarından, üzerinde park yapılan yer olduğu anlaşılmaktadır.

Medrese: Yine sadece Evliya Çelebi'nin gördüğü medresenin tam olarak külliye'nin hangi tarafında yer aldığı bugün tespit edilememektedir.

Mektep: Çocukların ilk eğitimlerini almaları için açılmış olan bir eğitim kurumu olup, buradaki

eğitim-öğretim faaliyetlerine bir muallim (Bu kadroya 1843'te yapılan atama için bk. BOA, *C.MF* 21/1039, 4 Ramazan 1259/28 Eylül 1843) nezaret ederdi.

Tekke: Yine Evliya Çelebi'nin bahsettiği bu yapının cami avlusunun kuzey tarafında olması muhtemeldir.

Suyolları: Kasım Paşa Vakfı'na ait bir başka hayrat olan su yolları, sadece vakıf kurumlarının değil kasabadaki çeşmelerin de can suyu mesabesindeydi. Başta vakfın şadırvan ve hamamı olmak üzere kasabadaki bütün çeşmelerin suyu, bu yollarla ulaştırılırdı. Nitekim XIX. yüzyılın sonlarında vakfa ait suyollarının harap olması üzerine kasabada uzun süre su sıkıntısı yaşanmıştır. Zira toplam 51.170 kuruş tutan tamir masrafinin 30.582 kuruşluk kısmının karşılanması hususu Maliye Hazinesi ile Evkaf Hazinesi arasında anlaşmazlık yaşanmasına sebep olmuştur. Üç yılı aşkın yazışmalara rağmen masrafı karşılama hususunda kurumların anlaşmaya varamaması üzerine kasabada su sıkıntısı had safhaya ulaşmıştır (BOA, *EV.MKT* 2495/24, 26 Rebiülahir 1314/4 Ekim 1896; *EV.MKT* 2495/29, 27 Rebiülahir 1314/5 Ekim 1896; *EV.MKT* 2495/25, 18 Cemaziyelevvel 1314/25 Ekim 1896; *EV.MKT* 2495/26, 29 Receb 1314/3 Ocak 1897). 1317 (1899) yılına gelindiğinde bir türlü çözilemeyen sorun için hâlâ yazışmaların yapıldığı anlaşılmaktadır (BOA, *EV.MKT* 2496/176, 29 Receb 1317/3 Aralık 1899).

Çeşme: Cami civarındaki Sokullu ilkokulu'nun mahzeninde bulunan kitabedeki bilgilerden, yapı ile aynı tarihte inşa edilen bir çeşmenin bulunduğu da anlaşılmaktadır. Çeşme muhtemelen tekkeye bitişik olarak inşa edilmişti.

Hazire: Caminin çevresinde yer alan avluda bir hazire bulunmaktadır. Külliye görevlilerinden vefat edenlerin defnedildiği hazirede tespit edilen en erken mezar taşları XVII. yüzyılın başlarına aittir (Reyhanlı-Altun 1976: 76).

Köşe çeşmesi: Külliyeye sonradan ilave edilen bir yapıdır. Üzerindeki kitabeden 1780 yılında I. Abdülhamid tarafından yaptırıldığı anlaşılan çeşme, sebil-çeşme tipi bir yapıdır (Reyhanlı 1977: 241-246).

Köprü: Evliya Çelebi külliye ait hayrattan saydığı köprüden “şehrin Burgaz tarafı râhında şehrin hâric-i nehr-i (---) deresi üzre olan cisr-i musanna' bu hayrâtdandır.” şeklinde bahsetmektedir. Külli-

yenin güneyinde akan derenin üzerinde yer alan köprü, bugünkü köprünün hemen altında yer almaktaydı.

Han: Dua kubbesinin batısında, caminin karşısında yer alan ve belgelerde “birbirine karşı iki âlî han” (*Sokullu Mehmed Paşa Vakfiyesi*, Millet Kütüphanesi, Ali Emiri, Tarih Yazmaları, nr. 933, vr. 23a; Süleymaniye Kütüphanesi, Lala İsmail, nr. 737, vr. 46a), “bî-nazîr çifte han” ve “iki kervansaray (çifte han)” olarak ifade edilen yapıyı Evliya Çelebi şöyle vafsetmektedir (Kahraman-Dağlı 1999: III, 270): “Yüz yigirmi ocaklı, enderûn [u] bîrûnlu ve sahrâ-misâl vâsî' haremli ve müte'addid harem kâ'alı ve istabl-ı anterli bir hân-ı azîmdir kim beş bin at ve katır ve deve alır kârbânsarây âyende vü reven-deye mihmânsarây-ı hâne-i bî-minnetdir.” Hanın, 1752 depreminde büyük hasar gördüğü anlaşılmaktadır. 7 Ekim 1801 tarihli bir belgeden, Sokullu'nun Havsa'daki hanı dışında han yapılmamasını vakfiyesine şart olarak koyduğunu öğreniyoruz. Vakıf mütevellisi bu şarta dayanarak sonradan yapılmış ve yanmış olan hanların tekrar yapılmasına müsaade edilmemesini talep etmiştir (BOA, *C.BLD* 122/6061, 29 Cemaziyelevvel 1216/7 Ekim 1801). Yine hanın 1810'da yapılan tamirâtı için bk. BOA, *C.EV* 236/11800, 29 Cemaziyelahir 1225/1 Ağustos 1810). Günümüze ulaşamayan yapının yerinde bugün park yeri ve belediye binası bulunmaktadır.

Arasta-dua kubbesi: Yapının günümüze ulaşan kısımlarından birisi olan dua kubbesi, arastanın ünitelerinden biri idi. Arasta, külliye yapılarının merkezinde yer alan ve kuzey-güney doğrultusunda uzanan hattın (tarihî İstanbul-Edirne yolunun) her iki tarafına dizili dükkânlardan meydana gelmekteydi. Evliya Çelebi'nin bu yapılardan “Bu şâhrâhın yemîn ü yesârında kâmil üç yüz aded kârgîr kemer binâ dekâkînlerdir kim cümle zî-kıymet eşyâlar anda mevcûddur” (Kahraman-Dağlı 1999: III, 270) şeklinde bahsetmektedir.

Tabhane: Her ne kadar belgelerde adı geçmiyorsa da, kalabalık bir nüfusu ağırlayan kervansarayda, hasta yolcuların kaldığı bir tabhanenin bulunmuş olması muhtemeldir.

Hamam: Çifte hamam olan ve günümüze kalıntıları ulaşan hamam, külliye kuzeydoğusu, arastanın ise kuzey ucunda yer almaktaydı. Hem erkekler hem de kadınlara hizmet veren hamamın erkeklerle ait kısmın girişi arasta sokağında, kadınlara ait kısmın girişi ise yapının kuzeyindeki bir sokaktay-

di. Evliya Çelebi hamamdan “Bu sûk-ı sultânî içre bir hammâm-ı ibret-nümâsı vardır. Kapusundan câmekânına altı kademe taş nerdübân ile urûc olunur, câmekân-ı kebîrli ve müte’addid halvetli âb u hevâsı ve binâsı hûb ve dellâkları mahbûb bir hammâm-ı mergûbdur.” (Kahraman-Dağlı 1999: III, 270) şeklinde bahsetmektedir.

Vakfa gelir sağlaması için inşa edilmiş olan hamam, vakıf tarafından taliplerine kiralanır ve elde edilen gelir vakıf için harcanırdı. Hamamın genellikle icareteyn usulüyle kiraya verildiği anlaşılmaktadır. 3 Receb 1222/6 Eylül 1807’de yaşanan bir devir işleminde işletmenin icare-i muaccele ve icare-i müeccele mukabilinde taliplilerine kiralandığı görülmektedir. Bu tarihe kadar es-Seyyid Mehmed Sadık ibn-i Numan tarafından işletilen hamam, söz konusu tarihte Sadrazamın halilesi Hafize Hanım ile Nefise Hanım’a peşin bir kira ve yıllık 1.540 akça icare-i müeccele mukabilinde devredilmiştir (BOA, *EV.ZMT 38/114*, Rebiülahir 1250/Ağustos 1834).

XIX. yüzyılın ikinci yarısının başında harap olan hamam, kasabalının ihtiyaç duymasından dolayı 1291/1874’te kısmen tamir edilerek, vakfa herhangi bir kira verilmeden işletilmiştir. Ancak belli bir süre sonra harap hale gelen hamam artık kullanılamaz hâle gelir. 1303/1886 yılında tekrar kısmen tamir edilip kasabadan birisine ücretsiz işletmesi için verilen hamam, çok kısa bir süre sonra yine işlevsiz kalır. En sonunda vakfa ait bir meblağla ahalinin yaptığı bağışlar birleştirilir ve hamam gereği gibi onarılıp hizmet verecek hale getirilir. Yıllık 200 kuruş kira bedeli ile taliplisine kiralanmak istenen hamamı işletmeye, kasabanın küçük ve müşterisinin az olması sebebiyle kimse talip olmaz. Bunun üzerine buraya “güzelce bakmak ve ba’zı mevâki’ dahi ikmâl etmek şartıyla” hamam iki yıllığına ücretsiz olarak Hancı Edhem Ağaya verilir. İki sene sonunda yapılan müzayedede talipli yine çıkmayınca hamam ücretsiz olarak Hancı Edhem Ağa tarafından işletilmeye devam edilir (BOA, *EV.MKT 2495/26*, 29 Receb 1314/3 Ocak 1897; *EV.MKT 2495/30*, 17 Şaban 1314/21 Ocak 1897; *EV.MKT 2495/27*, 21 Ramazan 1314/23 Şubat 1897; *EV.MKT 2495/31*, 17 Safer 1315/18 Temmuz 1897). Ancak 1322/1904 yılına gelindiğinde hamam tekrar tamire ihtiyaç duyar. Yapılan keşif sonrası hamamın ancak 3.930 kuruşluk bir meblağla tamiri mümkün olabileceği anlaşılır. Hamamın bundan daha düşük bir meblağla tamirine

kimse yanaşmayınca, Edirne Evkaf muhasebeciliği ve Edirne vilayeti buranın emaneten tamir edilmesini Evkaf-ı Hümayun Nezareti’ne arz eder (BOA, *EV.MKT 2917/17*, 28 Rebiülahir 1322/12 Temmuz 1904).

5. Vakıf Personeli

5. 1. Genel Görevliler

Mütevelli: Bağlı olduğu Sokullu Mehmed Paşa Vakfı’nın büyük mütevellisi tarafından idare edildiği için vakfın ayrı bir mütevellisi yoktu.

Kâtip: Vakfın gelir-giderlerini tutan görevli idi. Gelir kaynaklarının farklı illerde olmasından dolayı vakfın bünyesinde birden fazla kâtip istihdam edildiği anlaşılmaktadır. Meselâ vakfa ait Tekirdağ’daki han ile ilgili kayıtları “kâtib-i Rodoscuk” unvanıyla bir kâtip yerine getirir ve bunun için günlük beş akça ücret alırdı (BOA, *C.EV 340/17296*, 8 Zilkade 1126/15 Kasım 1714; *C.BLD 23/1122*, 8 Cemaziye-lahir 1207/21 Ocak 1793).

Câbi: Vakfın değişik yerlerde bulunan gelirlerini toplayan görevli idi. Vakfın gelir kaynaklarının değişik yerlerde bulunması vakfı, birden fazla câbi çalıştırmaya mecbur etmişti. Meselâ kâtiplikte olduğu gibi vakfa ait Tekirdağ’daki hanın gelirlerini “câbi-yi hân-ı Rodoscuk” unvanıyla bir câbi toplar ve bunun için günlük beş akça ücret alırdı (BOA, *C.EV 340/17296*; *C.BLD 23/1122*). Yine Edirne’deki müsakkafatın gelirini toplamakla da bir başka cabi görevlendirilmişti (BOA, *C.BLD 23/1122*).

Vakfın Tekirdağ’daki kitabet ve cibayet hizmetlerini genellikle tek kişi yerine getirirdi (BOA, *C.EV 278/14160*, 8 Rebiülevvel 1211/11 Eylül 1796; *VGMA, 689/81*: 170, 5 Şevval 1234/28 Temmuz 1819). Vakfın Rodoscuk katip ve cabisi, vakıf kaymakamı sıfatıyla görev yapar, buradaki “bi’l-cümle müsakkâfâtının umûr ve husûsu”na nezaret ederdi. Özellikle son zamanlara doğru kadronun boşalması durumunda görev açık artırma ile taliplilerine satılır ve en yüksek fiyatı veren yeni kaymakam, büyük mütevelli tarafından mühürlü temessükle Evkaf Nezareti’ne arz edilirdi. Nezaretin onaylaması üzerine kendisi görevine başlardı. Açık artırma ile elde edilen ücret ise Evkaf-ı Hümayun Hazinesi’ne teslim edilirdi (BOA, *EV.BKB 22/138*).

Duagûlar: Dua edenler demek olup, vâkıfın ve onun vakfiyesinde belirttiklerinin ruhları için

Kur'an okuyanlara verilen addı. Vakfın bünyesinde birçok duagu bulunmakta idi. Bunlardan kimisinin yevmiyesi 3,5 akça (VGMA, nr. 661/92: 79), kimisinin 20 akça (BOA, C.EV 37/1805, 14 Safer 1177/24 Ağustos 1763; EV.EMH 109/29) idi. Vakfa ait duagu kadrolarının bazıları, ana vakıf ile diğer vakıflara ait kadrolarla birlikte, birleşik duagülük kadroları şeklinde tevcih edilirdi (BOA, EV.MKT 2127/16; EV.MKT.CHT 516/6; C.EV 427/21610, 30 Cemaziyelevvel 1231/28 Nisan 1816). Yevmiyesi yüksek olan bu birleşik kadroları tek kişi tasarruf edebileceği gibi birden fazla kişi müşterek olarak (VGMA, 897/71: 160) da tasarruf edebilirdi. Duagü kadrolarına sahip olanlar bunları çocuklarına intikal ettirebildikleri (BOA, EV.EMH 109/29; EV.MKT 264/129, 24 Rebiülahir 1281/26 Eylül 1864) gibi başkasına bir bedel karşılığı ya da bedelsiz olarak da verebilirlerdi (BOA, C.EV 37/1805, 14 Safer 1177/24 Ağustos 1763; EV.EMH 109/29, 22 Muharrem 1257/16 Mart 1841; VGMA 897/71: 160, 18 Rebiülevvel 1294/2 Nisan 1877).

5. 2. Cami Personeli

İmam: Muhtemelen hitabet görevini de deruhde eden imam başta beş vakit namaz olmak üzere Cuma ve bayram namazlarını kıldırırdı. Bu görev mukabilinde kendisine 10 akça günlük ücret ödenirdi (BOA, C.EV 292/14897, 30 Muharrem 1207/27 Ekim 1821). Bu göreve atamalar ilgili görevlinin ölümü üzerine yapılabildiği gibi hayatta iken kendisinin bu görevi rızasıyla (BOA, C.EV 292/14897) bir başkasına devretmesi şeklinde de gerçekleşirdi. 4 Ramazan 1259 (28 Eylül 1843) tarihli bir belgeye göre imameti ifa edenlere günlük ücret dışında belli bir miktarda susam yağı da verilmekteydi (BOA, C.MF 21/1039, 4 Ramazan 1259/28 Eylül 1843). Yine imameti yerine getiren görevli, vakıf sisteminde sıkça rastlanıldığı gibi, mevcut görevi ile birlikte vakfa ait diğer birçok görevi de ifa edebiliyordu. Buna göre Kasım Paşa Vakfı'nın camisinde imamlık yapanlar XIX. yüzyılın birinci yarısında aynı zamanda hitabet, müezzinelik, kayımlık, siracılık,⁵ sermahfillik, vaizlik, muallimlik görevlerini üzerinde bulundurmıştır. Bu görevleri karşılığında günlük toplam 43 akça yevmiyeden yıllık 700 kuruş ve 116 kıyye susam yağı almaktaydı (BOA, C.MF 21/1039).

Hatip: Cuma günleri hutbe okuyan görevli olup yevmiyesi 7 akça idi. Önceleri ayrı olarak tevcih

edilen (BOA, C.EV 218/10871, 21 Receb 1176/5 Şubat 1763; C.EV 580/29279, 5 Zilkade 1191/5 Aralık 1777; C.MF 21/1039) bu görev daha sonra genellikle imametle birlikte tevcih edilmiştir (BOA, C.EV 580/29279; C.MF 21/1039).

Vaiz: Camide vaaz veren görevli olup günlük ücreti 10 akça idi. Bu görevi ifa edenler, görevleri müddetince kazaya bağlı olan Söğüd köyündeki Süleyman Paşa Vakfı'na ait mezrayı da tasarruf ederlerdi (VGMA, 661/77: 151, 29 Rebiülevvel 1177/7 Ekim 1763; VGMA, nr. 661/166: 326, 20 Şevval 1188/24 Aralık 1774; BOA, C.MF 106/5286, 22 Receb 1209/12 Şubat 1795; C.MF 21/1039).

Müezzin: Ezan okuyan ve namazlarda müezzinlik görevini ifa eden bu görevlinin yevmiyesi 4 akça idi (BOA, C.MF 21/1039).

Kayım: Caminin temizlik işlerine bakan görevli (Pakalın 1983: II, 283) olup günlük 5 akça ücret alırdı (BOA, C.MF 21/1039).

Buhuri-yi Cum'a: Cuma günleri camide buhur yakmakla görevli kişi olup, günlük 1,5 akça ücret alırdı (VGMA, nr. 661/92: 79; BOA, EV.EMH 73/56).

5. 3. İmaret Personeli

Şeyh: İmaret şeyhi olan bu görevlinin imareti idare eden yönetici olması muhtemeldir. Yaptığı görevi karşılığında kendisi 6 akça günlük ücret alırdı. Bu kadroda bulunanlar imaretin diğer bazı kadrolarını da üzerlerinde bulundurabilirlerdi. Mesela XVIII. yüzyılın sonlarına doğru bu görevi ifa edenler aynı zamanda tabhane ve meydan ferraşlığı görevlerini de ifa etmişlerdir (BOA, C.BLD 57/2838, 25 Zilhicce 1201/8 Ekim 1787).

Ferraş: "Ferrâş-ı imâret ve meydân" olarak anılan bu görevli imaret ve ona bağlı birimlerin iç ve dış temizliğinden sorumluydu. Bu hizmeti karşılığında kendisine günlük 3 akça ücret ödenirdi. Bu görev genellikle vakıfta başka görevleri yerine getirenlere ikinci veya üçüncü görev olarak tevcih edilmiştir (BOA, C.BLD 57/2838).

Sini-keş: İmaretin sinilerini taşıyanlara verilen ad olup, bu işi yerine getirenlere günlük 1,5 akça ücret verilirdi (VGMA, 661/92: 79; BOA, EV.EMH, nr. 73/56).

Değirmenci: İmaretin bünyesinde bulunan değirmende çalışan görevli idi. Bu görevlinin ücreti günlük 6 akça idi. Kadroya görevlilerin ölümü üzerine atama yapılmakla birlikte ilgili kişinin görevini

5 Kandil yakma görevi (Şemseddin Sâmî 1317: 713).

hayatta bir başkasına devretmek istemesi üzerine de atama yapılabilirdi.⁶

Vakfın vazifeleri-kadroları ölüm (VGMA, 661/77: 151, 29 Rebiülevvel 1177/7 Ekim 1763; VGMA, 661/166: 326, 20 Şevval 1188/24 Aralık 1774; BOA, EV.MKT 264/129, 24 Rebiülahir 1281/26 Eylül 1864), görevi ihmalden dolayı yaşanan aziller (VGMA, 661/92: 79), kendi rızasıyla görevi bir başkasına devir (VGMA, 689/81: 170, 5 Şevval 1234/28 Temmuz 1819), sağlık sorunları gibi sebeplerden dolayı boşalırdı. Diğer vakıflarda olduğu gibi, vakfın herhangi bir kadrosunda bulunan görevli vefat ettiğinde, görev öncelikle bu işi yerine getirecek evladına tevcih edilirdi (VGMA, 689/81: 170). Şayet vefat edenin çocuğu yoksa (VGMA, 661/166: 326, 20 Şevval 1188/24 Aralık 1774) ya da söz konusu vazifeyi yerine getirecek liyakatte değilse görev aile dışından birisine tevcih edilirdi. Bir kişi birden çok vakıf görevini yürütebilirdi (Meselâ vakfın vaizlik, hitâbet, imâmet, sirâci, ser-mahfillik görevlerinin tek kişi tarafından yürütüldüğüne dair bk. EŞS, 5094/2: 32. Yine sinikeş ve buhuri-yi Cuma vazifesini diğer vakıflara ait birkaç görevle birlikte tek kişinin yürüttüğüne dair bk. BOA, EV.EMH 73/56). İlgili görevlinin ölümü üzerine kadrolar bütün olarak tek kişiye (BOA, EV.EMH, 73/56) tevcih edilebileceği gibi tek tek farklı kişilere de tevcih edilebilirdi (Mesela bir görevlinin ölümü üzerine üzerinde bulunan beş görevin bir-birinden ayrılıp farkı kişilere tevcih edildiğine dair bk. EŞS, 5094/2: 32).

6. Vakfın İdaresi

Vakıf, bağlı olduğu Sokullu Mehmed Paşa vakfı büyük mütevellisi tarafından idare edilirdi. Vakıf ile ilgili bütün iş ve işlemlerin takibi, atanma ve azilde bulunma, gelir giderlerinin tasarrufu gibi işlemler vakfiye gereği adı geçen vakfın mütevellisinin sorumluluğundaydı. Ekonomik boyutu gereği Küçük Evkaf kalemine bağlı olan (BOA, EV.MH 2/133, 16 Şaban 1242/15 Mart 1827) vakfın nezareti sadrazamlık makamına verilmişti. Mazbut vakıf statüsüne kavuştuktan sonra Evkaf-ı Hümayun Nezareti'nin kurulması üzerine vakıf bu nezaretçe idare edilmeye başlanmıştır.⁷

Vakıf, mazbut vakıf konumuna gelmeden önce, bütün gelirlerini kendisi toplar; başta personel maaşları, ödenekler, inşa ve onarım gibi zuhurat kabilindeki giderlerini kendi bütçesinden karşılardı. Mazbut vakıf statüsüne geçtikten sonra ise bütün gelirlerinin toplanması ve harcanmasıyla ilgili iş ve işlemler, Maliye Hazinesi ile Evkaf Nezareti tarafından yürütülmeye başlanmıştır. Buna göre vakfın tahsisat kabilindeki gelirleri (Livane kazasındaki köy ve mezraların vergi geliri) Maliye Hazinesi, akarının (Edirne ve Dimetoka'daki) geliri ise Evkaf Hazinesi (evkaf sandığı) tarafından vakıf adına toplanmıştır. Vakfın giderleri de, gelirlerini toplayan bu iki birim tarafından karşılanmaya başlanmıştır.

Yukarıdaki taksimattan anlaşılacağı üzere vakfın büyük gelirlerini Maliye Hazinesi, küçük gelirlerini ise Evkaf Hazinesi toplamakla görevliydi. Ancak hangi gelirleri toplayacakları açıkça belirlenen bu iki birimin hangi giderleri karşılayacağı net olarak belirlenmediği için masrafların karşılanmasında her seferinde birtakım sorunlar yaşanmıştır. Önceleri ödemeler hususunda sorunun yaşanmaması için vakıf mütevellisi, mahalli Evkaf Müdürlüğü ve Evkaf Nezaretinin talebi üzerine vakıf giderlerinin bir kısmı hazineye bir kısmı ise Evkaf Nezareti'ne yüklenmişti.

XIX. yüzyılın sonuna doğru vakfın personel maaşı ve ödeneklerinin Evkaf Hazinesi tarafından ödemesi uygulamasına geçilmiştir. Ancak gereken düzenlemeler vaktinde yapılmadığından Evkaf Hazinesi vakfa herhangi bir ödeme yapmaz. Personelin işi bırakması ve başta cami olmak üzere vakıf kurumlarının kapanma tehlikesi yaşamasına yol açan bu durum, uzun süren yazışmaların yapılmasına sebep olur. Sorun, maaşlarla diğer sabit giderlerin Hazine Maliyesi, onarım ve inşa gibi zuhurat kabilindeki masraflarınsa Evkaf Hazinesince karşılanması şeklinde karara bağlanması ile sonra erdirilir.⁸ Zamanla Hazine, masrafların personel ve sabit giderler ile ilgili olan yıllık 3.000 (BOA, EV.MKT 1593/275, 2 Receb 1303/6 Nisan 1886) kuruşluk kısmını, Evkaf Hazinesi ise başta tamirat ve inşaat masrafları olmak üzere küçük meblağlar hâlindeki zuhurat kabilindeki giderleri karşılamaya başlar.

Her ne kadar zaman içerisinde küçük masraflar küçük gelirlerin toplayıcısı olan Evkaf Hazinesi, bü-

6 1752'de bu göreve yapılan atama için bk. BOA, AE.SMHD.I, 9/602, 29 Zilhicce 1165/7 Kasım 1752.

7 Bu hususa dair bazı kayıtlar şunlardır: "İlhâk-şüde be-nezâret-i evkâf-ı hümayûn" (BOA, EV.EMH 73/56); "Bâ-irâde-i seniyye-i şâhâne evkâf-ı hümayûn nezâretine ilhâken idâre ve rû'yet olunan evkâfdan" (BOA, EV.BKB 22/138); "Nezâret-i evkâf-ı hümayûn-i mülûkâneye mülhak" (BOA, EV.EMH 109/29); "Mâliye Hazine-i Celîlesinden mazbûten idâre edilmekde bulunduğ" (BOA, EV.MKT 2917/18).

8 Mesela vakfa ait caminin 1290 yılında yapılan tamirâtı Evkaf Hazinesince karşılanmıştır (BOA, EV.MKT 694/51, 3 Ramazan 1290/25 Ekim 1873).

yük masraflar ise büyük gelirlerin toplayıcısı olan Maliye Hazinesi tarafından karşılanması teamülü olmuşsa buna her seferinde uyulduğu söylene-
mez. Özellikle tamirat ya da inşaat masrafları gibi büyük meblağlar tutan masrafların karşılanması hususu, çoğu zaman bu iki kurum arasında bir krize dönüşür, yıllarca süren yazışmaların yapılmasına neden olurdu. Zira gelirlerin toplanmasındaki bu çift başlılık, Maliye ve Evkaf hazinelerinin, vakfın diğer birim tarafından mazbut olduğu iddiasında bulunmalarına ve ödemeye yanaşmamalarına yol açardı (BOA, *EV.MKT 2917/18*, 25 Rebiülâhîr 1322/9 Temmuz 1904). Evkaf Hazinesi vakfa ait gelirlerin büyük çoğunluğunu Maliye Hazinesinin aldığını, dolayısıyla büyük masrafları adı geçen kurumun karşılaması gerektiğini, Maliye Hazinesi ise ödemenin, söz konusu yapıların gelirlerini toplayan Evkaf Hazinesinin sorumluluğunda olduğunu iddia ederdi. Dolayısıyla bu büyük meblağları ödemek istemeyen kurumlar birkaç yılı bulacak yazışmalara girişir, adeta ipe un sererlerdi. Tamirin çok âcil olması bile kurumların bu tavrı takinmalarını engellemezdi.⁹

Yazışmalara konu olan iddialar ise hep aynıydı. Maliye Nezareti vakfın ancak birkaç köyden müteşekkil aşar ve sair gelirlerini aldığını, asıl gelirin Evkaf Hazinesi tarafından toplandığını öne sürerken, Evkaf idaresi ise vakfın gelirlerinin en önemli kısmının vakıf köylerinin vergi gelirleri olduğunu, dolayısıyla gelirleri toplayan hazinenin tamir masraflarını karşılaması gerektiğini, zaten vakıf mazbut vakfa dönüştürülürken defterlere böyle kaydedildiğini, gerek cami, gerek hamam gerekse su yollarının hazine tarafından tamir edilmesi gerektiğini öne sürerdi (BOA, *EV.MKT 2362/171*, 22 Zilkade 1315/14 Nisan 1898).

9 Mesela 1896 tarihinde harap olan ve kasabanın susuz kalmasına yol açan su yollarının tamiri gibi acil meselede bile yazışmalar 4 yıla yakın sürmüştür (BOA, *EV.MKT 2495/21*, 16 Zilkade 1313/29 Nisan 1896; *2495/22*, 29 Zilhicce 1313/11 Haziran 1896; *2495/23*, *2495/29*, 24 Rebiülâhîr 1314/2 Ekim 1896; *2495/24*, 26 Rebiülâhîr 1314/4 Ekim 1896; *2495/25*, 18 Cemaziyelevvel 1314/25 Ekim 1896; *2495/26*, 29 Receb 1314/3 Ocak 1897; *2495/27*, 21 Ramazan 1314/23 Şubat 1897; *2495/31*, 17 Safer 1315/18 Temmuz 1897; *2362/171*, 22 Zilkade 1315/14 Nisan 1898; *2495/36*, 19 Zilhicce 1315/11 Mayıs 1898; *2495/39*, 11 Rebiülâhîr 1316/29 Ağustos 1898; *2496/176*, 29 Receb 1317/3 Aralık 1899). Yine tamirata ihtiyaç duyan hamamın da böyle bir anlaşmazlığa yol açtığına dair bk. BOA, *EV.MKT 2917/17*, 28 Rebiülâhîr 1322/12 Temmuz 1904; BOA, *EV.MKT 2917/18*, 25 Rebiülâhîr 1322/9 Temmuz 1904).

Uzayıp giden yazışmalar sonrası Evkaf Nezareti masraf kaleminin 19 Zilhicce 1315/11 Mayıs 1898 tarihinde sunduğu bir layiha, tartışmaya makul bir çözüm teklif etmekteydi. Layihada özetle, Kasım Paşa Vakfı'nın geliri giderine yetmediği durumlar-
da bağlı olduğu Sokullu Mehmed Paşa Vakfı'nın yardımında bulunduğu, vakfın sadece gelir kalemleri olan Havsa kasabası ile Osmanlı köyünün bile yıllık en az 80.000-100.000 kuruş vergi geliri olduğu, diğer arazilerin geliriyle bu tahsilatın çok yüksek bir meblağı bulduğunu ve bunun tamamının doğrudan maliye hazinesine aktarıldığı; Evkaf Hazinesi'ne ise bunun haricindeki akarın kira geliri ile emlak ve kadroların ferağ, intikal, mahlulat ve ihbarat harçlarının aktarıldığını, bunun bahane edilerek masrafların Evkaf Hazinesi'ne yıkılmasının doğru olmadığını, dolayısıyla gelirin aslan payını alan Maliye Hazinesi'nin personel ücreti ve sabit giderleri karşıladığı gibi tamirat masraflarını da ödemesi gerektiği, dahası aldığı gelire nazaran bu masrafların "lâ-şey kabîlinden" olduğu padişaha arz edilir (BOA, *EV.MKT 2495/36*, 19 Zilhicce 1315/11 Mayıs 1898). Ancak Aralık 1899 tarihinde sorunun çözümü için hâlâ yazışmaların yapıldığına (BOA, *EV.MKT 2496/176*, 29 Receb 1317/3 Aralık 1899) bakılırsa teklifin pek de dikkate alınmadığı anlaşılmaktadır.

XX. yüzyılın başlarına gelindiğinde ise Maliye Hazinesi, mutat olarak ödediği maaşları ve vakfın diğer ödeneklerini (yıllık 2.728 kuruşluk bir tahsisattı) de ödememeye başlar. Gerekçe olarak da artık vakfa ait bu ödemenin Evkaf Hazinesine devredilmiş olmasını gösterir. Ancak gerek Evkaf Nezareti gerekse onun Edirne'deki mahalli birimi olan Edirne Evkaf Müdürlüğü bu devirden haberleri olmadığını, hangi tarih ve belgelerle bu devrin gerçekleştiğini bilemediklerini ileri sürer. Gerçekten mevcut kayıtlar çerçevesinde böyle bir devrin vaki olduğunu söylemek mümkün değildir. Zira devir işleminin muhatabı olan kurumun bundan haberdar olmayışı bir yana Maliye Hazinesinin sonraki yazışmalarındaki çelişkileri de bu hususu teyit etmektedir. Mesela kurum, söz konusu tahsisatın kendileri tarafından ödendiğine dair resmi bir kaydın bulunmadığını bile ileri sürmüştür. Evkaf Nezareti'nin ödemenin onlar tarafından yapıldığını ispatlaması üzerine ise Maliye Hazinesi işi gereksiz, uzun ve yorucu resmî yazışmalara havale ederek, klasik oyalama taktiğini uygulamaya koyar. Bu arada uzun süren bu yazışma süreci, ma-

aşını alamayan vakıf personelinin görevlerini bırakmaları, onarılmayan kurumların harabiyeti, dolayısıyla vakıf kurumlarının kapanması ihtimaline bile yol açar (BOA, *EV.MKT 3456/91*, 19 Ramazan 1328/24 Eylül 1910; *EV.MKT 3456/93*, 13 Şevval 1328/18 Ekim 1910; *EV.MKT 3456/95*, 14 Teşrinisani 1326/27 Kasım 1910; *EV.MKT 3456/97*, 15 Zilkade 1328/18 Kasım 1910; *EV.MKT 3456/99*, 16 Kanunievvel 1326/29 Aralık 1910).

7. Vakfın Gelirleri

Şehit Mehmed Paşazade Kasım Paşa Vakfı'nın başlıca gelirleri akar, hazine tahsisatı, ferağ ve intikal harçları idi. Akar gelirlerinin başlıcaları vakıf kurucusunun bağlamış olduğu gayrimenkul geliri olup bunlar Edirne'deki han,¹⁰ çifte hamam¹¹ ve dükkân¹²; Havsa'daki araziler, hamam ve muhtemelen arastadaki dükkânların¹³ gelirleri; Tekirdağ'ndaki han ve dükkânların¹⁴ kira gelirleri idi. Vakfın ikinci tür geliri ise devlet hazinesinden yapılan tahsisat olduğu anlaşılmaktadır. Belgelerden anlaşıldığına göre başta Çıldır Eyaleti'nin Ahışa Sancağı'nda yer alan Livane ve Yengirek? (Bikreki?)¹⁵ kazalarına bağlı ona yakın köy (BOA, *AE.SMST.III 286/22967*, 29 Zilhicce 1178/19 Haziran 1765; *C.EV, 492/24884*, 29 Cemaziyelevvel 1192/25 Haziran 1778; *C.ZB 39/1949*, 20 Cemaziyelahir

1207/2 Şubat 1793; *VGMA,687/49*: 105, 16 Muharrem 1235/4 Kasım 1819; *VGMA, 689/4*: 7, 28 Safer 1235/16 Aralık 1819; *BOA, EV.MH 2/133*, 16 Şaban 1242/15 Mart 1827; *EV.MH 2/134*, 9 Rebiülahir 1243/30 Ekim 1827), Dimetoka kazasına bağlı Aksakal ve Tokmak köyleri (BOA, *EV.MKT 1593/275*, 2 Receb 1303/6 Nisan 1886), Eskizağra kazasına bağlı Penbeci köyü (BOA, *C.EV 151/7505*, 29 Zilhicce 1255/4 Mart 1840) ile Hızırbeyli mukataası,¹⁶ Havsa köyü (BOA, *AE.SMHD.I, 46/2732*, 27 Safer 1161/27 Şubat 1748; *BOA, C.EV 481/24335*, 29 Rebiülevvel 1175/28 Ekim 1761) ve Sarıca Reis köyünün (BOA, *C.EV 519/26220*, 29 Zilhicce 1255/4 Mart 1840) vergi gelirleri idi.

Vakfa bağlı köyler, vakıf köyleri oldukları için serbest karye statüsündeydiler ve her türlü tekâliften muaftılar. Buralar, vakıf tarafından atanan zabıtlarca idare edilir, gelirler bunların eliyle toplanıp vakfa gönderilirdi (BOA, *EV.MH 2/133*). Dolayısıyla dışarıdan yapılan müdahaleler her seferinde merkeze yapılan müracaatlarla engellenirdi (BOA, *EV.THR 101/54*, 11 Safer 1255/26 Nisan 1839). Ancak XIX. yüzyılın başından itibaren vergi toplama usullerinde yaşanan değişikliğe paralel olarak vakıf da kendi gelirlerini bizzat toplamaktansa, onları mültezimlerin eliyle toplama yoluna gider. Her yıl yapılan ve genellikle o havalide yaşayanların¹⁷ katıldığı ihaleyi kazanan mültezimler, iltizam bedelini yatırdıktan sonra şartname gereği o yılın mart ayının başından şubatın sonuna kadar olan geliri toplama hakkı elde ederdi. Vakıf, mültezimlerin vakıf reayasını koruyup gözetken, onlara zulmetmeyenlerden olmasına azami özen gösterirdi (VGMA, 687/49: 105, 16 Muharrem 1235/4 Kasım 1819; VGMA, 689/4: 7, 28 Safer 1235/16 Aralık 1819; *İstanbul Müftülüğü, Evkaf Müfettişliği 387/12*, Gurre-i Şaban 1235/14 Mayıs 1820; BOA, *EV.MH 2/133*, 16 Şaban 1242/15 Mart 1827; BOA, *EV.MH 2/134*, 9 Rebiülevvel 1243/30 Eylül 1827).

XIX. yüzyılda vakfın arazilerinin önemli bir kısmı Havsa kazasında bulunmaktaydı. Vakıf tarafından başkalarına kiralanan 60 kadar tarlada 960 kileye yakın tahıl ziraati yapılmaktaydı. Bu tarlaların en büyüğü 90 kile, en küçüğü ise 1 kile tahılın ekilebildiği miktardaydı. Tarlalar kazanın Kaldırımbaşı, Atikağıl, Olukludere, Baba Ahmed Bayırı, Bağlar

10 Hanın, Edirne'de Üç Şerefeli Camii'nin yakınında bulunduğu na dair bk. BOA, *C.BLD 51/2544*, 29 Zilhicce 1255/4 Mart 1840.

11 Edirne'de Üç Şerefeli Camii'nin yakınında bulunan ve bir çifte hamam olan bu yapının suyuna yapılan müdahalenin men'ine dair bk. BOA, *C.BLD 48/2360*, 3 Safer 1218/25 Mayıs 1803.

12 Edirne Paşakapısı dışında bulunan bu dükkân bir pazarcı dükkânı idi. Karslı Ahmed Bey Hanı, terzi Yavani dükkânı ve yol ile çevrili olan bu dükkânın kullanım hakkı hususunda 1758 tarihinde yaşanan bir anlaşmazlık için bk. EŞS, nr. 5021/35, 12 Muharrem 1172/15 Eylül 1758). Gerek hanın gerek dükkânın gerekse buradaki diğer gelirlerin toplanması için vakıf bir Edirne cabisi görevlendirmiştir (BOA, *C.BLD 23/1122*, 8 Cemaziyelahir 1207/21 Ocak 1793).

13 12 Receb 1207/23 Şubat 1793 tarihli bir belgede bahsedilen bir pastırma kesimhanesinin (BOA, *C.EV 454/22998*) arastadaki dükkânlardan biri olması muhtemeldir.

14 Han için bk. VGMA, nr. 689/81:s. 170, 5 Şevval 1234/28 Temmuz 1819). Selh-i Mayıs 1275/11 Haziran 1859'da yapılan bir ferağ ve intikal kaydından, vakfın Tekfurdağ'ndaki hanının, iskele civarında bulunan Timürhânı olduğu anlaşılmaktadır (EV.d 16714: 2b; BOA, *EV.d, 16821*: 3a). Yine handaki dükkânlardan birinin çıkırcı dükkânı olduğuna dair bk. BOA, *EV.MKT 1740/176*, 4 Şevval 1287/28 Aralık 1870; *EV.MKT 1791/89*, 19 Şevval 1288/1 Ocak 1872.

15 Yer adları kılavuzunda bu yere imlâsı en yakın olan yer Petekrek-Petekrek (Çevreli) olup imlâsı پتکرک şeklindedir (Sezen 2006: 406).

16 Buraya yapılan haksız bir müdahalenin men' edildiğine dair bk. BOA, *C.EV 252/12744*, 14 Zilkade 1206/4 Temmuz 1796.

17 Gelirleri toplama işinin genellikle "Bu cânibden bir mu'temede ihâlâ" edildiğine dair bk. BOA, *EV.MH 2/134*, 9 Rebiülevvel 1243/30 Eylül 1827.

deresi, Sinempınarı?, Ağaçlıdere, Tahtaköprü, Arpalık, Kara Hasan Köyü, Lalepınarı, Doğandere, Köse Ömer yolu, Atık Değirmen, Yörükdere, Ordu bayırı, Baba çayırı, Yeniçeşme, Değirmen Ocağı, Değirmen Başı, Değirmen Bayırı gibi yerlerindeydi (*Kasım Paşa Vakfının Arazi Defteri*, Süleymaniye Kütüphanesi, Yazma Bağışlar, 6835: 1a-4b).

Vakfa ait kadro ve mülkler için yapılan ferağ ve intikaller, vakıf için bir gelir kaynağı olduğu gibi Evkaf Hazinesi için de bir gelir kaynağı idi. Yapılan her türlü -özellikle vakıf akarıyla ilgili- ferağ ve intikallerin bedelinden kâtip, cabi ve sair görevlilerin ücreti ile zuhurat kabilindeki masrafları çıkarılır, geriye kalan meblağın yarısı mütevellinin hissesi olarak ayrılır, diğer yarısı ise vakıf hazinesine verilir (BOA, EV.d 16714: 2b; EV.d 21187: 1b; EV.d 16821: 3a; EV.MKT 1593/293, 21 Receb 1306/23 Mart 1889).¹⁸

8. Vakfın Giderleri

Vakfın başlıca giderleri personel maaşları, ödenekler ve zuhurat kabilindeki ödemelerdi. Bunlardan personel maaşları, cami, medrese, tekve, imaret, suyuolları, çeşme, tabhane, han gibi kurumlarda çalışan görevlilerle, kâtip, cabi, duagûların yevmiyeleri idi. Ödenekler diğer bütün vakıflarda olduğu gibi bahsedilen kurumların aydınlatma, ısınma, malzeme gibi masrafları ile vakfın kullandığı arazilerin kiralaları, nakliye ve harçlar gibi sabit giderlerdi. Zuhurat kabilindeki giderler ise çoğunlukla önceden niteliği ve maliyeti tam kestirilemeyen tamirat ve inşaat gibi kalemlere yapılan harcamalardı.

Vakfın gelirlerinin giderlerini karşılayamaması durumunda, Sokullu Mehmed Paşa Vakfı yardımıda bulunmuştur. Sokullu Mehmed Paşa Vakfiyesi'nde bu hususa dair şart da bulunmaktadır (VGMA, 572: 52). Nitekim zaman içerisinde ortaya çıkan ihtiyaca göre Sokullu Mehmed Paşa Vakfı'ndan Kasım Paşa Vakfı'na ödenek aktarılmıştır (BOA, EV.MKT 1593/293, 21 Receb 1306/23 Mart 1889).

Sonuç

Hayatı hakkında fazla bilgi sahibi olmadığımız Kasım Paşa, Sokullu Mehmed Paşa'nın üç oğlundan

birisidir. Sancakbeyliği yapmış olan Paşa, halka zulmettiğinden dolayı babasının sadareti döneminde idam edilmiştir. Normal şartlarda azledilip idam edilen üst düzey devlet idarecilerinin mallarına el koymak usulden iken, Kasım Paşa'nın mallarına el konulmadığı gibi ruhu için hayırlar yapmak şartıyla babasına devredilmiştir. Padişahın öldürttüğü Kasım Paşa için hayır yapılmasını istemesi dikkat çekicidir. Muhtemelen padişah, bir önceki karardan dolayı pişmanlık, mahcubiyet ve üzüntü duymuş; oğlunu katlettirdiği sadrazamının bir nebze olsun gönlünü almaya çalışmıştır.

Sokullu Mehmed Paşa, oğlundan kalan mala kendisi de ilavede bulunarak Havsa'da, merkezinde menzil külliyesinin bulunduğu bir vakıf kurmuştur. Kaynaklarda hem banisi hem de adına kurulan kişinin adlarıyla birlikte anılan vakıf, en çok *Şehîd Mehmed Paşazâde Kâsım Paşa Vakfı* şeklinde yer almaktadır. Vakfın kuruluş tarihi kesin olarak bilinmemekle birlikte caminin inşaa tarihi olan 984 (1576) veya ona yakın bir tarih olması muhtemeldir.

Sadrazamların nezaret ettiği vakıf Küçük Evkaf kalemine bağlı olup amaç bakımından hayrî-şer'î; sermaye bakımından gayrimenkul; mülkiyet-tasarruf hakkı bakımından yarı irsadî; idaresi bakımından başlangıçta mülhak, Evkaf idaresine bağlandıktan sonra mazbut; mülklerini işletme sistemi bakımından ise icareteyn bir vakıftı. Vakfın hayır kurumları (müessesat-ı hayriye) cami, medrese, mektep, suyuolları, köprü, tekve, çeşme, imaret; asl-ı vakfiysa değirmen, hanlar, hamamlar, dükkânlar, araziler ve hazine tahsisatıydı.

Bağlı olduğu Sokullu Mehmed Paşa Vakfı mütevellileri tarafından idare edilen vakfın kâtip, câbi, duagû gibi görevlileri ile imam, hatip, vaiz, müezzin, kayyım, sermahfil, buhuri-yi Cuma gibi cami personeli; şeyh, ferraş, sinikeş ve değirmenci gibi imaret personeli bulunmaktaydı. Vakıfta çalışan görevliler elbette sadece tespit ettiklerimizle sınırlı değildi. Kapıcı, suyuolcu, sebilci, çerağcı, türbedar, ferraş, merammati gibi daha birçok görevlinin vakıf bünyesinde hizmet verdiği varsayılabilir.

Mülhak vakıf statüsünde olduğu dönemlerde vakfın daha iyi idare edildiği anlaşılmaktadır. Zira mazbut vakıf konumu geldikten sonra vakıf kurumlarının çoğu zaman harap olduğu ve tamirlerinin çok geç yapıldığı, hatta tamirleri yapılmayan bazı kurumlarınsaa zamanla yok olduğu anlaşılmaktadır.

18 Yine vakfın 1893 yılındaki toplam ferağ ve intikal gelirlerinin 1.843 akça olduğuna dair bk. BOA, EV.MKT 2495/22, 29 Zilhicce 1313/11 Haziran 1896.

Vakfın akar, hazine tahsisatı, ferağ ve intikal harçları olmak üzere üç tür gelir kaynağı vardı. Akar gelirleri sağlayan gayrimenkuller Edirne'deki han, çifte hamam ve dükkân; Havsa'daki hamam, araziler ve dükkânlar; Tekirdağı'daki han ve dükkânlar idi. Vakfın ikinci gelir kaynağı olan hazine tahsisatı ise Çıldır Eyaleti'nin Ahışa Sancağı'ndaki Livane ve Yengirek? (Bikreki?) kazalarına bağlı ona yakın köy, Dimetoka Kazası'na bağlı Aksakal ve Tokmak köyleri, Eskizağra Kazası'na bağlı Penbeci Köyü

ile Hızırbeyli Mukataası, Havsa ve Sarıca Reis Köyü'nün vergi gelirlerinden oluşmaktaydı. Vakfın başlıca giderleri ise personel maaşları, ödenekler zuhurat kabilindeki ödemelerdi. Vakfın gelirlerinin giderlerinin karşılayamaması durumunda, Sokullu Mehmed Paşa Vakfı yardımıda bulunmuştur. Zaman içerisinde birçok gelir kaynakları ile hayır kurumlarını kaybetmiş olan vakfın günümüze ancak camisi, dua kubbesi ve haziresi ulaşabilmiştir.

Kaynaklar

1. Arşiv Vesikaları

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA):

Ali Emiri Mahmud I (AE.SMHD.I), 9/602, 46/2732.

Ali Emiri Mustafa III (AE.SMST.III), 286/22967.

Cevdet Belediye (C.BLD), 23/1122, 48/2360, 51/2544, 57/2838, 122/6061.

Cevdet Evkaf (C.EV), 37/1805, 151/7505, 218/10871, 236/11800, 252/12744, 278/14160, 292/14897, 340/17296, 402/20390, 427/21610, 454/22998, 481/24335, 492/24884, 519/26220, 580/29279.

Cevdet Maarif (C.MF), 21/1039, 106/5286.

Cevdet Zabtiye (C.ZB), 39/1949.

Dahiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Tahrirat Kalemi Evrakı (DH.EUM.THR), 93/67

Dahiliye Nezareti Muhaberat-ı Umumiye İdaresi Evrakı (DH.MUI), 47/1/2

Dahiliye Nezareti Hukuk Müşavirliği Evrakı (DH.HMŞ), 29/77

Evkaf Başkitabeti (EV.BKB), 22/138

Evkaf Defterleri (EV.d), 16714, 16821, 21187.

Evkaf Evkaf Muhasebesi (EV.EMH), 73/56, 109/29, 109/29.

Evkaf Muhasebe Kalemi (EV.MH), 2/133, 2/134.

Evkaf Mektubi Kalemi (EV.MKT), 264/129, 694/51, 1593/275, 1593/293, 1593/293, 174/176, 1791/89, 2127/16, 2362/171, 2495/21, 2495/22, 2495/23, 2495/24, 2495/25, 2495/26, 2495/27, 2495/29, 2495/30, 2495/31, 2495/36, 2495/39, 2496/176, 2917/17, 2917/18, 3456/91, 3456/93, 3456/95, 3456/97, 3456/99, 3465/120.

Evkaf Mektubi Kalemi Cihat Kalemi (EV.MKT.CHT), 516/6.

Evkaf Tahrirat (EV.THR), 101/54.

Evkaf Zimmet Halifeliği (EV.ZMT), 38/114.

Maliyeden Müdevver Defterler (MAD.d), 21693.

Şura-yı Devlet (ŞD), 26/46

Millet Kütüphanesi:

Sokullu Mehmed Paşa Vakfiyesi, Ali Emiri, Tarih Yazmaları, 933.

Süleymaniye Kütüphanesi:

Kasım Paşa Vakfının Arazileri Defteri, Yazma Bağışlar, 6835.

Sokullu Mehmed Paşa Vakfiyesi, Süleymaniye Kütüphanesi, Lala İsmail, 737.

Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi (VGMA):

VGMA, *Defter 661, 687, 689, 897*.

İstanbul Müftülüğü (İM), *Evkaf Müfettişliği, 387*.

Sokullu Mehmed Paşa Vakfiyesi, VGMA, 572.

Milli Kütüphane Başkanlığı (MKB):

Edirne Şeriye Sicilleri (EŞS) 5021/35, 5094/2.

2. Araştırma Eserler

AFYONCU, E. (2009). "Sokullu Mehmed Paşa". *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c. XXXVII. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları: 354-357.

AKBULUT, İ. (2007). "Vakıf Kurumu, Mahiyeti ve Tarihî Gelişimi". *Vakıflar Dergisi*, 2007/30: 61-72.

AKGÜNDÜZ, A. (1996). *İslâm Hukukunda ve Osmanlı Tatbikatında Vakıf Müessesesi*. İstanbul: Osmanlı Araştırmaları Vakfı.

BOSTANCI, H. M. (2002). *19 Numaralı Mühimme Defteri (Tahlil ve Metin)*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

- BOZKURT, O. (1966). *Koca Sinan Köprülü*. İstanbul: İTÜ Yayınları.
- ÇELİK, S. (1997). *21 Numaralı Mühimme Defteri (Tahlil ve Metin)*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- ÇERÇİ, F. (1996). *Künhü'l-Ahbâr'a Göre II. Selim, III. Murad, III. Mehmed Devirleri ve Âlî'nin Tarihçiliği*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Kayseri: Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- ÇİFTÇİ, C. (2004). "18. Yüzyılda Bursa'da Para Vakıfları ve Kredi İşlemleri", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*, 23/36: 79-102.
- DAKİĆ, U. (2012). *The Sokullu Family Clan and The Politics of Vizierial Households in The Second Half of The Sixteenth Century*. MA Thesis, Budapest: Central European University.
- Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi* (1999). haz. Seyit Ali Kahraman, Yücel Dağlı, c. III. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- GERLACH, S. (2007). *Türkiye Günlüğü 1573-1576*. çev. Türkis Noyan, c. I-II, İstanbul: Kitap Yayınevi.
- GÖKBİLGİN, M. Tayyip, (1952). *XV-XVI. Asırlarda Edirne ve Paşa Livası: Vakıflar-Mülkler-Mukataalar*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Basımevi.
- GÖKBİLGİN, M. T. (1970). "Mehmed Paşa, Muhammed Paşa, Sokollu, Tavil". *İslam Ansiklopedisi*, c. VII. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları: 595-605.
- HALAÇOĞLU, Y. (2002). *Osmanlılarda Ulaşım ve Haberleşme (Menziller)*. İstanbul: PTT Genel Müdürlüğü Yayınları.
- İZGİ, Ş. (2006). *986 (1578) Tarihli 32 Numaralı Mühimme Defteri (S. 201-400), Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü.
- KAHVECİ, G. (1998), *29 Numaralı Mühimme Defteri (984/1576) (Tahlil-Özet-Transkripsiyon)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- KİEL, M. (2001). "İşkodra", *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c. XXIII. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları: 433-434.
- KURT, Y. (1998). *Koçi Bey Risalesi*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- PEÇUYLU İBRAHİM. (1283). *Tarih-i Peçevi*. c. I, İstanbul: Matbaa-i Âmire.
- KUNTER, H. B. (1938). Türk Vakıfları ve Vakfiyeleri Üzerine Mücmel Bir Etüd. *Vakıflar Dergisi*, sayı: 1938/1: 103-129.
- MERİÇ, R. M. (1965). *Mimar Sinan: Hayatı, Eseri I: Mimar Sinan'ın Hayatına Eserlerine Dair Metinler*, c. I. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- MOĞOL, H. (1993). "XIX. Asrın İlk Yarisında Antalya'da Vakıf Müessesesi", *Türk Dünyası Araştırmaları*, 1993/83: 189-199.
- MÜDERRİSOĞLU, M. F. (2009). "Sokullu Mehmed Paşa Külliyesi", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, c. XXXVII. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları: 363-364.
- MÜDERRİSOĞLU, M. F. (1993). *16. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nda İnşa Edilen Menzil Külliyyeler*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- NECİPOĞLU, G. (2013). *Sinan Çağı: Osmanlı İmparatorluğu'nda Mimarî Kültür*, çev. Gül Çağalı Güven. İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- PAKALIN, M. Z. (1983). *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, c. II. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- REDHOUSE, J. W. (1890). *A Turkish and English Lexicon*. İstanbul.
- REYHANLI, T. - Altun, Â. (1976), "Edirne/Havsa'da Sokullu (veya Kasım Paşa) Külliyesi" *İÜEF Sanat Tarihi Araştırmaları*, 1976/VI: 66-88.
- REYHANLI, T. (1977). "Havsa'daki Sokullu veya Kasım Paşa Külliyesi Hakkında Tamamlayıcı Notlar", *Türkiyat Mecmuası*, 1977/XIX: 241-246.
- İPŞİRLİ, M. (1989), *Tarih-i Selânikî*, c.I. İstanbul: Edebiyat Fakültesi Basımevi.
- SAMARÇİCİ, R. (1995). *Dünyayı Avuçlarında Tutan Adam: Sokullu Mehmed Paşa*, çev. Gaspıralı M. İstanbul: Sabah Kitapları.
- SEZEN, Tahir (2006). *Osmanlı Yer Adları (Alfabetik sırayla)*. Ankara: Başbakanlık Osmanlı Arşivi Yayınları.

- SIR, A. N. (2007). *Kitabu Cami'ü't-Tevârih Kâtib Mehmed bin Zaim: (202a-327b Sözlük-Dizin)*, I-II, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul: Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü.
- ŞEMSEDDİN SÂMÎ. (1317). *Kâmus-i Türkî*. Dersaadet: İkdâm Matbaası.
- ÜLKEN, H. Z. (1971). Vakıf Sistemi ve Türk Şehirciliği, *Vakıflar Dergisi*, 1971/9: 13-37.
- YEDİYILDIZ, B. (1982). "Müessese-Toplum Münâsebetleri Çerçevesinde XVIII. Asır Türk Toplumu ve Vakıf Müessesesi". *Vakıflar Dergisi*, 1982/15: 23-53.
- YEDİYILDIZ, B. (1986). "Vakıf". *İslam Ansiklopedisi*, c. XIII. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları: 153-172.
- YEDİYILDIZ, B. (1984). XVIII. "Asır Türk Vakıflarının İktisadî Boyutu". *Vakıflar Dergisi*, 1984/18: 5-41.
- YILDIRIM, H.O., Atik, V., Cebecioğlu, M., Çağlar, H., Serin, M., Uslu, O., Yekeler, N. (1995), *6 Numaralı Mühimme Defteri (972/1564-1565)(Özet-Transkripsiyon ve İndeks)*. c. I-II. Ankara: Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları.
- YILDIRIM, H.O., Atik, V., Cebecioğlu, M., Çağlar, H., Serin, M., Uslu, O., Yekeler, N. (1996), *12 Numaralı Mühimme Defteri (978-979 / 1570-1572) (Özet-Transkripsiyon ve İndeks)*. c. I-II. Ankara: Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları.
- YILDIRIM, H.O., Atik, V., Cebecioğlu, M., Çağlar, H., Serin, M., Uslu, O., Yekeler, N. (1999), *7 Numaralı Mühimme Defteri (975-976 / 1567-1569) (Özet-Transkripsiyon ve İndeks)*. c. II-III, Ankara: Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları.
- YÜCEL, K.K. (1996). *18 Numaralı Mühimme Defteri (Tahvil ve Metin)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.